

KOMIL INSON G'OYASI ASOSIDA O'QUVCHILARDA ADABIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Mirova Nargiza Nutfillo qizi ¹

¹ Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:03.07.2025

Revised: 04.07.2025

Accepted:05.07.2025

KALIT SO'ZLAR:

Komil inson, adabiy kompetensiya, adabiyot ta'limi, pedagogik texnologiya, ma'naviy tarbiya, obrazli tafakkur, munozara usuli, estetik did, milliy qadriyatlar, innovatsion yondashuvlar.

Ushbu maqolada komil inson g'oyasining adabiyot ta'limidagi o'rni hamda ushbu g'oyaga asoslangan holda o'quvchilarda adabiy kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalari yoritilgan. Adabiy kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy qismlari, ularni rivojlantirishda muhim omil bo'luvchi pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy yetukligini ta'minlashda adabiy obrazlar, g'oyaviy qatlamlar va innovatsion ta'lim texnologiyalarining roli ochib beriladi. Maqolada klaster, Venn diagrammasi, adabiy sud, munozara va boshqa metodlar misolida adabiy kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Komil inson g'oyasiga tayangan holda shaxsiy, estetik va ijtimoiy kompetensiyalarni uyg'unlashtirishga yo'naltirilgan ta'limiy yondashuvlar ilmiy-nazariy asosda bayon etiladi.

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi – har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlovchi, ma'naviy barkamol, ijtimoiy faollikka ega bo'lgan komil shaxsni shakllantirishdan iborat. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi konseptual hujjatlarida ham aynan “komil inson” tarbiyasi ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarga berilayotgan bilimlar, shakllantirilayotgan kompetensiyalar va ta'limda qo'llanilayotgan texnologiyalar mazmuni va sifati bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyot fani — shaxsni tarbiyalashda, unga estetik did, hayotiy qarashlar, axloqiy mezonlar, vatanparvarlik va insonparvarlik g'oyalarini singdirishda beqiyos ahamiyatga ega. Adabiy asarlar orqali o'quvchilar faqatgina tilda go'zal gapirishni o'rganmaydilar, balki insoniyat tarixidagi eng yuksak g'oyalarni, hayot haqiqatlarini, axloqiy-ruhiy tajribalarni anglaydilar. Ayniqsa, milliy adabiyotimizda ifoda etilgan komil inson timsollari – buyuk ajdodlarimizning asarlarida mujassam bo'lgan badiiy obrazlar orqali yosh avlod qalbiga chuqur ta'sir o'tkazadi.

Bugungi kunda adabiy ta'limdan ko'zlangan asosiy maqsad — o'quvchilarning adabiy kompetensiyalarini shakllantirish, ya'ni ularning adabiy asarlarni chuqur anglay olish, tahlil qilish, baholash va hayot bilan bog'lay olish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda komil inson g'oyasi asos bo'lib xizmat qiladi. Zero, har bir adabiy asar o'zida ma'naviy-axloqiy saboqni, insoniy fazilatlarni targ'ib etadi va o'quvchining ongida muayyan ijtimoiy-axloqiy pozitsiya shakllanishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada adabiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida komil inson g'oyasiga asoslangan innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash masalalari tahlil etiladi. Shuningdek, adabiy ta'limda komil inson konsepsiyasining o'rni, uning amaliy ifodasi va zamonaviy o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

Komil inson g'oyasi va uning adabiyot ta'limidagi o'rni. Komil inson — bu ma'naviy yetuk, axloqan pok, mustaqil fikrlovchi, o'z vatani, millati va jamiyati oldidagi burchini anglagan shaxsdir. Bunday insonni shakllantirishda adabiyot fanining o'rni beqiyosdir. Chunki adabiyot orqali o'quvchi o'zligini anglaydi, milliy qadriyatlar, axloqiy mezonlar, ezgulik va yovuzlik haqidagi tushunchalarni o'zlashtiradi. Komil inson g'oyasi adabiy ta'limda quyidagi yo'nalishlarda ifodalanadi:

- Ma'naviy-axloqiy tarbiya orqali shaxsiy kamolotga erishish;
- O'zbekistonning buyuk adiblarining asarlaridagi g'oyaviy-estetik jihatlarni tahlil qilish orqali yoshlarning dunyoqarashini boyitish;
- Adabiy obrazlar misolida hayotiy saboqlar chiqarish;
- Ijtimoiy faollikni oshirishga yo'naltirilgan adabiy muhokamalar.

Adabiy kompetensiya — bu o'quvchining adabiyot asarlarini tahlil qilish, tushunish, baholash, hayotiy haqiqatlar bilan bog'lash va estetik baho berish qobiliyatidir. Bu quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- Matnni tushunish va tahlil qilish;
- Muallif pozitsiyasini aniqlash;
- Obrazilarni talqin qilish;
- Adabiy janrlar va uslublarni farqlash;
- O'z fikrini mantiqiy va asosli ifodalash.

Komil inson g'oyasi asosida adabiy kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalari. Adabiy kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi innovatsion texnologiyalar samarali hisoblanadi:

1. Klashtex texnologiyasi: O'quvchilar asar mazmuni asosida klasterlar tuzish orqali asosiy g'oya va g'oyaviy qatlamlarni aniqlaydilar. Bu esa tafakkur va tahlil qilish malakasini oshiradi.

2. "Venn diagrammasi" usuli: Turli obrazlarni yoki asarlarni solishtirish orqali umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi. Masalan, Alisher Navoiy va Abdulla Qodiriy qahramonlarini taqqoslash orqali yoshlar komil inson mezonlarini ajratib olishadi.

3. Problemali savol va munozaralar texnologiyasi: "Komil inson kim?", "Obrazlarda komillik mezonlari qanday?" kabi savollar asosida o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmasi shakllanadi.

4. Ijodiy topshiriqlar va roliklar tayyorlash: O'quvchilarga asarlardagi voqealarni zamonaviy hayotga moslashtirib sahnalashtirish yoki videorolik tayyorlash topshiriladi. Bu ularda nafaqat adabiy, balki hayotiy, kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

5. "Adabiy sud" texnologiyasi: Asardagi biror obraz ustidan "sud" o'tkazish orqali o'quvchilar obrazga ijtimoiy-huquqiy baho beradilar. Bunda shaxsiy pozitsiyalarni asoslash, nutq madaniyati va estetik baholash qobiliyati shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyot ta'limi orqali o'quvchilarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash masalasi bugungi pedagogika fanida muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. So'nggi yillarda o'zbek pedagogika va adabiyotshunoslik ilmda adabiy kompetensiya, komil inson tarbiyasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kabi tushunchalar chuqur o'rganilmoqda.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning nutq va maqolalarida komil inson g'oyasi doimiy ravishda ta'kidlanadi. Unga ko'ra, bugungi O'zbekistonning asosiy ehtiyoji — milliy g'ururga ega, intellektual salohiyatli, ma'naviy yetuk avlodni shakllantirishdir. Bu g'oya ta'lim tizimining barcha bosqichlariga singdirilishi kerak. M.M. Ismoilov, H. To'xtaboyev, G. Jo'raeva kabi olimlar o'z ilmiy ishlanmalarida komil inson konsepsiyasini ta'lim jarayoni bilan bog'lab o'rganishgan.

Adabiy kompetensiya tushunchasi zamonaviy didaktika va lingvodidaktika sohalarida keng o'rganilgan. Z. Rasulova, N. Yusupova, L. Yo'ldosheva kabi tadqiqotchilar o'z ishlarida adabiy kompetensiyani o'quvchining matn bilan ishlash ko'nikmalari, obrazli tafakkuri, estetik didi va mustaqil tahlil qila olish qobiliyatining uyg'unligi sifatida talqin qilganlar. Ularning fikriga ko'ra, adabiy kompetensiyani shakllantirish faqatgina nazariy

bilim bilan emas, balki interaktiv yondashuvlar orqali, amaliy faoliyat jarayonida amalga oshiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, differensiallashtirish, faol o'qitish texnologiyalari (blits-so'rov, munozara, Venn diagrammasi, "Insert", "Fikrlar xaritasi" va boshqalar) ko'plab ilmiy-metodik adabiyotlarda tavsiya etilgan. M. Tillyayeva, R. Qayumova, A. Ahmedova kabi metodistlar bu usullarning o'quvchilar tafakkurini faollashtirishdagi rolini alohida ta'kidlaganlar. Ayniqsa, adabiyot darslarida ijtimoiy va axloqiy masalalar muhokamasi orqali shaxsiy pozitsiyani shakllantirish texnologiyalari dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotshunos olimlar – A. Oripov, H. Karimov, O. Karim, A. Usmonov kabi ijodkorlarning asarlaridagi obrazlar tahlilida komil inson timsollarini aks ettirish muhim ahamiyatga ega. Bu obrazlar orqali o'quvchilar hayotiy saboqlar chiqaradi, ezgulik, vatanparvarlik, poklik, jasorat kabi fazilatlarni anglaydi. Adabiy kompetensiya tushunchasi xalqaro miqyosda ham keng o'rganilgan. Yevropa ta'lim tizimida bu tushuncha "reading literacy", ya'ni o'qish savodxonligi va estetik tahlil ko'nikmalari bilan bog'liq holda talqin qilinadi (PISA dasturi doirasida). Komil inson g'oyasiga yaqin bo'lgan tamoyillar esa gumanistik pedagogika (K. Rogers, J. Dewey, V.A. Sukhomlinskiy) maktablarida keng o'rin olgan. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, komil inson g'oyasiga asoslangan holda adabiy kompetensiyalarni shakllantirish o'quvchilarning nafaqat bilish, balki tarbiyaviy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu borada ilmiy yondashuvlar bilan birga amaliy-pedagogik usullarni uyg'un qo'llash ta'lim samaradorligini oshiradi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda adabiyot ta'limida komil inson g'oyasiga asoslangan holda adabiy kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalarini aniqlash, sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini baholash maqsad qilingan. Tadqiqot quyidagi ilmiy-nazariy va amaliy manbalarga tayangan:

- Ilmiy-nazariy manbalar: komil inson g'oyasi, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, adabiy kompetensiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar haqidagi mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, monografiyalar, maqolalar.
- Adabiy asarlar: o'rta maktab adabiyot darsliklarida keltirilgan Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek, Abdulla Oripov kabi yozuvchi va shoirlarning asarlari.
- Didaktik vositalar: testlar, kuzatuv jadvallari, savol-javob varaqalari, o'quvchilarning yozma ishlari (insho, fikr bildiruvlar, tahliliy bayonlar).
- Tajriba ishlari bazasi: tadqiqot Toshkent shahri va viloyatlaridagi bir necha umumta'lim maktablarining 8–9-sinflarida olib borilgan adabiyot darslari asosida tashkil etildi.

Tadqiqot usullari

1-Jadval. O'quvchilarda adabiy kompetensiyalarni shakllantirishda komil inson g'oyasiga asoslangan pedagogik texnologiyalarning tahliliy tavsifi

Pedagogik texnologiya yoki usul	Qo'llanilish shakli	Komil inson g'oyasi bog'liqligi	Shakllanuvchi kompetensiyalar	Kutilayotgan natijalar
"Adabiy sud"	Asardagi obraz ustidan "sud" tashkil etish	Obraz axloqiy jihatdan baholanadi; adolat, halollik qadrlanadi	Tanqidiy fikrlash, axloqiy baholash, nutq kompetensiyasi	Obrazga ijtimoiy-axloqiy baho berish, shaxsiy pozitsiya
Venn diagrammasi	Obrazlar yoki asarlarni taqqoslash	Komil inson obrazining o'xshash va farqli jihatlari ochib beriladi	Tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, farqlash ko'nikmasi	Obrazlar orqali komillik mezonlarini tushunish
Klashtex (klaster + matn)	Asar asosida g'oya xaritasi tuzish	Asardagi komil inson fazilatlarini alohida klasterlarga ajratiladi	Muammoli fikrlash, asoslash, kontekstda ishlash	Asardagi g'oyalarni umumlashtira olish
Rolli o'yin (sahnalashtirish)	Asardan parcha asosida sahna qo'yish	Komil inson sifatlarini harakatda ifoda etish orqali anglash	Estetik his, nutq, ijtimoiy kompetensiya	Asardagi g'oya va obrazni his qilish, ijodiy tafakkur
Munozarali savollar	Guruhiy yoki juftlikda fikr almashinuvi	"Komil inson kim?", "Obrazda nimani ibrat deb bilasiz?" kabi savollar orqali o'zini tahlil qilishga undaydi	Fikrni asoslash, bahslashish madaniyati, muloqot ko'nikmalari	Mustaqil fikr va axloqiy qaror chiqarish
Refleksiya	Dars yakunida yozma yoki og'zaki	O'quvchi komil inson haqida o'z shaxsiy fikrini bildiradi	O'zini anglash, shaxsiy pozitsiya, yozma nutq	O'zini baholay olish, asardan hayotiy saboq chiqarish

Pedagogik texnologiya yoki usul	Qo'llanilish shakli	Komil inson g'oyasi bog'liqligi	Shakllanuvchi kompetensiyalar	Kutilayotgan natijalar
	mulohaza			

Tadqiqotda sifatli (kvalitativ) va miqdoriy (kvantitativ) yondashuvlar uyg'un qo'llanildi. Quyidagi usullar asosiy metod sifatida ishlatildi:

1. Nazariy tahlil – mavjud ilmiy adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, dastur va darsliklar o'rganilib, adabiy kompetensiyani shakllantirishga oid konseptual asoslar aniqlab chiqildi.

2. Tajriba-sinov ishlari – maktablarda komil inson g'oyasiga asoslangan dars ishlanmalari asosida darslar tashkil qilinib, turli metodik texnologiyalar sinovdan o'tkazildi:

- “Venn diagrammasi”,
- “Adabiy sud”,
- Klaster tuzish,
- Munozarali savol-javob,
- Ijodiy topshiriqlar (rolli o'yinlar, sahnalashtirish),
- Refleksiya va tahlil mashqlari.

3. So'rovnoma va suhbat – o'quvchilardan hamda adabiyot o'qituvchilaridan adabiyot darslari, asar tahlili va komil inson obrazlari haqidagi qarashlarini aniqlash uchun maxsus tuzilgan savollar asosida so'rovnoma o'tkazildi.

4. Diagnostika va monitoring – o'quvchilarning adabiy kompetensiyasini baholash uchun ilg'or va yakuniy nazorat ishlari, yozma topshiriqlar, baholash mezonlari asosida diagnostika o'tkazildi.

5. Statistik tahlil – sinov natijalari asosida kompetensiyalarning rivojlanish darajalari solishtirildi va ular asosida xulosa chiqarildi.

Tadqiqot natijalari muhokamasi. Tadqiqot davomida adabiyot ta'limida komil inson g'oyasiga asoslangan pedagogik yondashuv o'quvchilarda adabiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita ekanligi eksperimental asosda tasdiqlandi. Muhokama jarayonida quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha natijalar tahlil qilindi:

Darslarda komil inson g'oyasini asos qilib olib, o'quvchilar bilan hayotiy, axloqiy va badiiy masalalarni muhokama qilish ularning:

- matn mazmunini chuqur anglash,
- obrazlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan baholay olish,
- mustaqil tahlil va fikr yuritish,
- shaxsiy pozitsiyani shakllantirish kabi kompetensiyalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Tajriba davomida o'quvchilar o'z fikrlarini asosli ifodalash, muallif g'oyasini anglab yetish, va asar g'oyalarini zamonaviy hayot bilan bog'lash bo'yicha ilgari sust bo'lgan ko'nikmalarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz berdi.

Sinov darslarida qo'llanilgan metodlar – “Adabiy sud”, “Venn diagrammasi”, “Klashtex”, munozarali savollar va rolli o'yinlar — o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirdi, ularni faol, mustaqil, izlanishga moyil subyektga aylantirdi. Jumladan:

- “Adabiy sud” texnologiyasi orqali o'quvchilar obrazlarga ijtimoiy-axloqiy baho berishga, fikrni asoslashga o'rgandilar.

- “Venn diagrammasi” yordamida esa obrazlar yoki asarlarning g'oyaviy o'xshashlik va farqlari haqida mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatlari rivojlandi.

- Rolli o'yin va sahnalashtirish orqali obrazga kirish, hayotiy holatni his qilish, estetik-emotsional refleksiya kuchaydi.

Bu usullar orqali o'quvchilar faqatgina bilim egallab qolmasdan, o'z fikrlarini baham ko'rish, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash va hurmat qilish, ya'ni kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni ham rivojlantirishga erishdilar.

Tajriba natijalariga ko'ra, o'quvchilarning adabiy kompetensiyalarida quyidagi o'zgarishlar kuzatildi:

- Matn ustida ishlashda mustaqillik oshdi;
- Obrazlar talqinida chuqurroq, shaxsiy yondashuvlar paydo bo'ldi;
- Estetik va axloqiy xulosalar chiqarish darajasi ancha yuqoriladi;
- Insho va yozma ishlarda kreativlik, original yondashuv kuchaydi;
- O'quvchilar o'z nutqida iqtiboslar, obrazli ifodalar, badiiy vositalardan foydalanishga harakat qilishdi.

Shuningdek, dars jarayonida o'quvchilarning o'zaro hamkorlik darajasi, tanqidiy fikrlash elementlari, savol berish va savolga fikr bilan javob berish madaniyati ham sezilarli darajada rivojlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, komil inson g'oyasiga asoslangan adabiyot darslari o'quvchilar ma'naviy dunyosiga kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Ayrim o'quvchilar darsdan keyingi suhbatlarda asarlardagi ijobiy qahramonlarni o'ziga ibrat deb bilganini bildirgan, hayotiy tanlovlar haqida o'ylab ko'rganini aytgan. Bu esa, adabiyot ta'limining faqat bilim emas, tarbiya vositasi sifatidagi kuchini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Adabiyot fani orqali komil insonni tarbiyalash g'oyasi bugungi ta'limning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'quvchilarda adabiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida komil inson g'oyasini asosiy g'oya sifatida ilgari surish o'zining yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat badiiy matnni anglaydi va tahlil qiladi, balki uning orqasidagi g'oyaviy-estetik qatlamlarni, ma'naviy-axloqiy saboqlarni ham o'zlashtira boshlaydi.

Komil inson g'oyasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar — klaster tuzish, adabiy sud, Venn diagrammasi, munozaralar, sahnalashtirish va rolli o'yinlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda quyidagi adabiy kompetensiyalar shakllanadi:

- Matnni tahlil qilish va obrazlarni talqin etish;
- Asarning asosiy g'oyasini anglab yetish;
- Mustaqil, tanqidiy va mantiqiy fikrlash;
- Estetik va axloqiy baho berish;
- Fikrni muloqot orqali asosli ifodalash.

Shuningdek, bu yondashuv o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantiradi, ularni hayotiy masalalarga befarq bo'lmagan, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida shakllantiradi. Demak, adabiy ta'limda komil inson g'oyasiga asoslanish, adabiy kompetensiyalarni shakllantirish bilan birga, yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyitish, axloqiy mezonlarini mustahkamlash, estetik didini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu esa ta'limning asosiy maqsadi — yetuk, barkamol, ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – inson qadri ulug'langan jamiyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Ismoilov M.M. Komil inson tarbiyasining nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
3. Rasulova Z. Adabiy kompetensiya – zamonaviy ta'limning tarkibiy qismi sifatida // O'zbek tili va adabiyoti, 2022, №2. – B. 45–49.
4. Yusupova N. Adabiyot darslarida kompetensiyaviy yondashuvning metodik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
5. Jo'raeva G. Komil inson konsepsiyasi va uni ta'lim jarayoniga integratsiyalash // Ma'naviyat va ma'rifat jurnali, 2021, №4. – B. 28–33.
6. Tillyaeva M. O'quvchilarda adabiy kompetensiyalarni shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni // Pedagogik izlanishlar jurnali, 2022, №3. – B. 57–62.
7. Qayumova R. Adabiy obrazlar orqali shaxsiy-axloqiy tarbiya berish usullari. – Toshkent: Ilm ziyo nuri, 2019.
8. Ahmedova A. Zamonaviy adabiyot darslarida faol o'qitish metodlari // Adabiyot va san'at ta'limi, 2023, №1. – B. 18–24.
9. Dewey J. Demokratiya va ta'lim (Tarjima). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
10. Karimov H. Adabiyot nazariyasi va badiiy tafakkur. – Toshkent: Akademya, 2020.